

מתוך סדרת הספרים

עלו לב המועדים

הלכות והליכות בענין תענית עשרה בטבת שחל ביום שישי

המתפללים באיזה יום יחול הצום (אבודרהם עמוד רנד שו"ע תקנ ד).
הטעם: לפי שבזמן חז"ל תעניות אלו לא היו קבועות, אלא תלויות
ברצון הציבור כדאמרינן (ר"ה יח, ב), רצו מתענים לכן נהגו להכריז
עליהם, כדי להודיע שאכן רוצים הם להתענות.

טעם בני אשכנז שאין מכריזים

דקיי"ל דעכשיו אינו תלוי ברצון דכבר קבלנו עלינו התעניות
לכן כתב הרמ"א דמנהג האשכנזים שלא להכריז שעכשיו אינו
תלוי ברצון (ביאור הגר"א או"ח סימן תקנ, ערוה"ש שם).

עשרה בטבת שחל ביום שישי

השנה [תשע"ז] חל עשרה בטבת ביום שישי

צום בערב שבת: רק צום עשרה בטבת יכול לחול בערב שבת
וצמים בו ואינו נדחה (משנ"ב תקנ ס"ק י). ומשלמים בו ביום ונכנסים
לשבת מעונים

הטעם: לפי שהיום שצור מלך בבל על ירושלים חל אז בשבת ולכן
מותר ליכנס לשבת כשהוא מעונה מיום תענית זו (קדוש יחזקאל
להרה"ק רבי יחזקאל מאוסטראווצא זצ"ל מהדורא תניינא עמוד רל - רלא
אד"ה איתא במסכת ראש השנה).

אם היה אפשר שיחול עשר בטבת בשבת היו מתענים אפילו בשבת
(כ"י תקנ ד"ה והר"ד בשם אבודרהם סוף תפילת תענית).

הטעם: לפי שכתוב בו "בעצם היום הזה" (יחזקאל כד ב) כמו ביו"ב
(אבודרהם) אלא שאינו יכול לחול בשבת.

ביאור הענין מ"ש מכל התעניות, כל התעניות מתענים מפני
המאורעות שארעו ותלוי בחודש כדכתיב בקרא, א"כ יכולים
להתענות גם למחר, ולכן כשחל בשבת נדחה למחר, אבל בעשרה
בטבת דכתיב "בעצם היום הזה" (עי' ר"ה דף יח, ב), א"כ הוא דין
דוקא באותו יום, וע"כ א"א לדחותו למחר, ושפיר היה אפשר
להתענות אף בשבת (חידושי הגר"ח ראש השנה דף יח, ב)

"ירח טבת מאד לקיתי בו ונשתנו עלי סדרי נתיביו" (מתוך סליחות
לעשרה בטבת).

עשרה בטבת הוא יום תענית ציבור (זכריה, יט).

הטעם: כ"י בטבת, שנת ג' אלפים של"ז, החל נבוכדנצר מלך בבל
במצור על ירושלים. מצור זה היה תחילתה של הפורענות שבסופה
היו חורבן בית המקדש הראשון וגלות בבל (מלכים ב, פרק כה,
פסוקים א ד, תוספתא מסכת סוטה פרק ו הלכה י, משנ"ב תקמט ס"ק ב).

דכתיב "ויהי בשנת התשיעית [למלכות צדקיהו] בחודש העשירי
בעשור לחודש בא נבוכדנצר.. וכל חילו על ירושלים ויבן עליה
ויבנו דיק [מגדל הנבנה מול עיר ללוכדה] סביב, ותבוא העיר
במצור... ויחזק הרעב בעיר ולא היה לחם ותיבקע העיר" (מלכים ב
כה א-ז).

עשרה בטבת הוא יום הדין בכל שנה על חורבן

בכל פעם כשמגיע אותו יום של עשרה בטבת... בכל דוד ודור
יושבים בית דין של מעלה וגוזרין החורבן של כל שנה ושנה (הת"ס
הובא בפסר אוצר מנהגי ישרון עמוד רמז).

מהות הצום

כדי לעורר הלבבות שנשוב ממעשינו הרעים והצום הוא הכנה
לתשובה והתשובה היא העיקר (רמב"ם הלכות תענית פ' ה הלכה א).

הנהגה **ביום צום:** אסור להרבות בשחוק ובשמחה אלא צריך
להשרות עצמו אוריה של כובד ראש (שו"ע תקסח יב), וראוי לנוהג
כן גם בלילה שלפני הצום (דיני ארבע תעניות צבור הקבועים ב
להרה"ג רבי שריה דבילצקי זצ"ל).

הכרזה

בני ספרד: נהגו שבשבת שלפני צום עשרה בטבת [וצום י"ז בתמוז],
אחרי קריאת ההפטרה, שליח הציבור מכריז ומודיע לציבור

העלו לע"נ אבי מורי

הגאון ר' מאיר אריה בן הרב ר' יוסף לב זצ"ל

בעמח"ס "עבודת היום" ו"מאור הקדוש" על סדר קדשים
אשר עמל ויגע כל חייו בלימוד הלכות עבודת הקרבנות ובנין המקדש
נלקח לבית עולמו בז' טבת תשפ"א

סדר התפילה עשרה בטבת שחל בערב שבת

שחרית: מתפללים כשאר תעניות ואומרים סליחות אבינו מלכינו תחנון וקריאת התורה וכן אומר הש"ץ "עננו" בין גואל ישראל לרפאנו.

תפלת מנחה: מוציאים ס"ת במנחה וקוראים ויחל והפטרה אומרים ענינו אך לא אומרים תחנון ואבינו מלכינו והמעם: מפני כבוד שבת (משנ"ב שם יא).

הכנות לשבת

מותר להתרחץ במים המים לכבוד השבת (משנ"ב תקנ"ב ס"ק ו) וכן מותר בתספורת ונמילת ציפורניו (הגר"ק מבית לוי מועדים פרק לה אות ב).

טעמת התכשילים בערב שבת

המחבר (תקס"א) התיר בכל תענית ציבור [חוץ מיו"ב ותשעה באב] למעום מעט מהתבשילים ובלבד שיפלוט ולא יבלע, והרמ"א החמיר בכל התעניות, ולמעשה יש שכתבו שלצורך סעודת מצווה אפשר לסמוך על דעת השו"ע ולמעום מן התבשיל מעט כדי הצורך ולפלוט (עיין משנ"ב תקס"ב ס"ק ו).

שטיפת הפה וצחצוח השנים

אין לשטף הפה ולצחצח השנים בבוקר אחר עלות השחר וכן לא לפני כניסת השבת, במקום צער יש להתיר רחיצת הפה במים רק שיזהר ביותר לכופף ראשו ופיו למטה שלא יבוא לגרונו (שו"ע שם ג, ומשנ"ב שם ס"ק יג), ולכן מי שיש לו צער אפשר להקל לצחצח שנים ולשטוף הפה ובפרט לפני שבת לכבוד שבת רק שיזהר שלא לבלוע.

דיני ליל הצום

תעניות אלו [מלבד תשעה באב ויו"ב] מתחילים מעמוד השחר ועד צאת הכוכבים (תקסד א). לכן בליל הצומות מותר לאכול ולשתות לפני שהצום מתחילה מעלות השחר (שו"ע תקנ"ב).

אכילה קודם עלות השחר

ישן שינת קבע בליל התענית אסור לו לאכול אפילו קם לפני עלות השחר אא"כ התנה לפני השינה שיאכל לאחר שיקום (שו"ע תקסד א רמט ג).

שתיה קודם עלות השחר

יש אומרים: שמותר אפילו לא התנה על כך, והטעם: דמסתמא דעתו של אדם לשתיה אחר השינה והוי כאילו התנה (רמ"א תקסד א).

ולתחילה: ראוי להחמיר ולהתנות גם על שתיה כדעת המחבר (שו"ע תקסד ו, משנ"ב שם ו). ואם רגיל תמיד בשתיה בקומו אינו צריך להתנות (משנ"ב תקסד ס"ק ו).

קבלת צום: אין צריך לקבל על עצמו צום, והטעם: כיון שהוא תענית ציבור.

חומרות בעשרה בטבת

בעשרה בטבת אין נוהגים בחומרות כשל ת"ב, והטעם: לפי שבתחילה שרצו וקיבלו עליהם לצום לא קיבלו שיהיה כחומר של תשעה באב לפי שאין רוב הציבור יכול לעמוד בגזרה זו (מנ"א תקנ"ג משנ"ב שם ס"ק ב) חוץ מתשעה באב הואיל והוכפלו בו צרות החורבן ב' פעמים (לבוש תקנא ב).

נישואין בליל עשרה בטבת: יש אומרים שאין ראוי לעשות נשואים אור ליום התענית וה"ה שבע ברכות כדברי המשנ"ב (תקנ"ו ושעה"צ שם ט) דבעל נפש יחמיר בכל העינויים מהלילה, ובשעת הדחק אפשר לעשות נישואים [מלבד ליל י"ז בתמוז]. (הגרשו"א הליכות שלמה דיני תעניות פרק שלושה עשרה א ד"ה שם א אורחות הלכה 1).

יש אומרים: שאין צריך להימנע מלערוך נשואים [מלבד ליל י"ז בתמוז] ושרי לנגן בכלי זמר באופן הרגיל (הגרשו"א בית חתנים פרקו ס"א).

נתינת צדקה ביום התענית

נוהגים לתת צדקה ביום התענית כדאיתא בגמרא (ברכות ו, ב) אנרא דתעניתא צדקתא.

סכום הנתינה: יש נוהגים לשער כמה היו אוכלים ביום התענית וליתן לעניים בערב (שלי"ה תענית נר מצווה ד"ה אמרו הקדמונים משנ"ב תקס"ב ס"ק יב). הטעם: שאם לא יעשה כן נראה כאילו התענה כדי לחסוך מעות האכילה (אלף המגן תקפא ס"ק ג).

להשלים מאה ברכות

בתענית שמתחילה מהיום כגון עשרה בטבת, י"ז בתמוז, צום גדליה.

לגני ספרד: צריך להשלים המש ברכות משום שביום רגיל יש מאה ואחד ברכות שהוא כולל ד' סעודות ובתענית שמתחילה מהיום חסרה סעודה אחת ונשאר להשלים המש על נמ"י המוציא וד' דברכת המזון. **לגני אשכנז:** שמברכים ב' ברכות על תפילין צריך להשלים ד' ברכות.

צורת ההשלמה על ידי ברכת אשר יצר וכן אפשר על ידי שיכון לברכות של קריאת התורה והפטרה שקוראים בתענית (קשו"ע ו, שו"ע רפד ג כתב עצה זו לענין שבת ונראה דה"ה הכא, עיין מג"א סו).

קריאת התורה

בתענית ציבור קוראים בתפילת שחרית ב"ויחל משה"

הטעם שקוראים פרשה זו: לפי שענין היום הוא בקשת סליחה ורחמים וקריאה זו מעניא דיומא שהוא יום בקשת רחמים ותחנונים (מהזור ויטרי סימן רעב בשם השימושא רבא).

טעם אחר: משום שבפרשה זו מבואר שנתעמף הקב"ה כש"ץ והראה למשה רבינו סדר עבודות הסליחה ומחילה וי"ג מידות של רחמים ולכן תקנו לקרוא פרשת ויחל (מהזור ויטרי שם בשם הגאונים).

טעם אחר: לרמזו כשם שביפר לנו הקב"ה על מעשה העגל ונתן לנו את הלוחות השניות כן אנו מקווים שיבנה לנו בית המקדש במהרה בימינו (ערוה"ש תקסו ב).

הטעם שמתחילים ויחל (שמות לב יא) די פסוקים ומדלגים לפסל לך (פרק לד) עד אשר אני עושה עמך (פסוק י).

לפי שרוב התעניות קשורות לחורבן הבית ובקריאת ויחל אנו מביעים בקשתינו שכשם שה' סלח לנו על מעשה העגל ונתן לבני ישראל את לוחות האחרונים כן יבנה לנו את בית המקדש לפיכך קוראים את שני הקטעים בפרשת כי תשא בקטע הראשון משה מבקש מחילה וסליחה ובקטע השני הקב"ה נעתר ואומר לו פסל לך לוחות ומבטיח לו (שמות לד י) "נגד כל עמך אעשה נפלאות" (ערוה"ש תקסו ב).

הפטרה: אין מפטירים בתעניות (שם ב) [מלבד ט' באב שמפטירים], הטעם: מפני ביטול מלאכה (לבוש תקסו ב).

סדר הקריאה

נהגו שבשלושה מקומות בקריאה, הציבור אומר ואחריו חוזר הבעל קורא, וקורא בדרך בקשה (משנ"ב תקסו ס"ק יג).

א. "שוב מחרון אפך" (שמות לב יב), הטעם: שזה כעין בקשה שישוב ה' מחרון אפו וחוזר השליח ציבור וקורא פסוק זה בעצמו (ערוך השולחן תקסו ג).

ב. כשמגיע לפסוק "ויעבוד ה' על פניו ויקרא" הציבור אומר ה' ה' (שמות לד ו), הטעם: כדי להזכיר י"ג מידות של רחמים (ערוך השולחן שם).

ויגון הי"ג מידות במשנ"ב (משנ"ב תקסו ס"ק יג) מבואר שצריך לומר בדרך בקשה ולכן הטעמים הם של ימים נוראים בדרך בקשה (הובא בלוח הלכות ומנהגים ולזניק בשם הגר"ש דבילצקי צום גדליה).

הטעם שאין חסרון במה הציבור מתחיל "ה' ה'" כל פסוקא דלא פסקיה משה אנו לא פסקינו וכן איך מסיימים בתיבת "ונקה" שהוא אמצע פסוק:

כיון שהציבור אומר אותו בעל פה דרך תחינה ובקשה אין בזה משום כל פסוק דלא פסקיה (שערי אפרים ש' י ס"ה פתחי שערים שם).

טעם אחר: כיון שאומרים זאת ברבים יש כוח לרבים להפסיק הפסוק (אגרו"מ האו"ח ח"ב סימן קה).

טעם אחר: לפי שהקב"ה קרא את הי"ג מידות וכיון שהקב"ה אמרם אין בכך איסור (אלף לך שלמה סימן מג).

ג. כשמגיע הבעל קורא ל"וסלחת לעוננו ולחטאתנו ונחלתנו" (שמות לד ט). והטעם: שזהו גם כן בקשת סליחה שה' יסלח לעונותינו (ערוך השולחן שם).

העולה לתורה בפסוקים אלו: כשהקהל אומר "שוב מחרון" "וה' ה'" הבעל קורא והעולה שותקים, ורק אחר שסיימו הקהל או הבעל קורא עם העולה (משנ"ב תקסו ס"ק ג).

בדיניו: וראוי ליוזר שהש"ץ ימתין עד שייסימו כולם ואח"כ יתחיל והטעם: כדי שישמעו כולם מהתורה (משנ"ב תקסו ס"ק יג).

הטעם שהציבור עונה בקריאה של כהן ושל ישראל ובקריאה של לוי אין הציבור עונה עמהם.

לפי שכל תענית היא על צרה הבאה על ישראל על סקירת עונותיהם ואין שום פקודה שלא הגיעה מחטא העגל כדכתיב (שמות לב לד) "וביום פקדי ופקדתי" לכן קוראים פרשה זו להזכיר הסליחה ולעורר רחמי האל על ענין זה.

ולפי שהרבה מישראל היו נלכדים בחטא זה כמו כן אהרון הכהן אע"פ שהיה אנוס וכוננתו לשם שמים היתה, בכל זאת היה צריך כפרה וסליחה לפיכך בקריאה של כהן ושל ישראל הציבור עונים ומזכירים פסוקים דרחמים שבתוך הפרשה להתפלל עליהם אבל שבט לוי שלא היה בכלל חטא העגל שנאמר (שמות לב כו) "ויאספו אליו כל בני לוי" ועדיין הם בתמותם דהכי לא עבדו לעבודה זרה, ע"כ בקריאה של לוי אין הציבור עונה ומתפלל למען יהיה לאות כי שבט לוי נקי מאותו החטא ואין הציבור צריך

להתפלל עליו (ספר המנהגים לרבינו אברהם קלוזנר מנהגי חודש השוון).

תפילת מנחה – קריאת התורה

מוציאים ס"ת וקוראים שלושה קרואים בפרשת "ויחל" כשחרית (שו"ע תקסו א),

הטעם שקוראים בתענית ציבור גם בתפילת מנחה

לפי שחטא אדם הראשון היה בשעה עשירית מן היום ולכן נהגו לקרוא אז בתורה (אבודרהם).

טעם אחר: לפי שתפילת מנחה היא עת רצון וגם אבותינו לא נענו אלא בתפילת מנחה ביצחק כתיב "לפנות בוקר" בדודו כתיב "משאת כפי מנחת ערב" באלהו כתיב "בעלות המנחה" וכן בדניאל וכן עזרא נענו בשעת תפילת מנחה (ספר מטעמים החדשים בשם ספר לקומי הפרדס).

"ותגלה ותראה": ביום חול שאין בו מפטיר אומרים "ותגלה ותראה" ובזה אנו מבקשים על הגאולה העתידה, ומה שאומרים במנחה בתענית ציבור "ותגלה ותראה" אע"פ שיש הפטרה ואומרים ברכת "שמחנו" בברכות הפטרה. כדי לא להשוות תענית ציבור לשבת ויו"ט, ועוד כדי להרבות בו בתפילות ובקשות על הגאולה (אוצר כל מנהגי ישורון).

הטעם שהמפטיר עולה במנין שלושה בשונה משבת שאין המפטיר

עולה למנין שבעה קרואים (או"ח רפ ב ד רמ"א שם)

לפי שד' צומות מותרים בעשיית מלאכה, ובכדי שלא לבטל את העם ממלאכה המפטיר עולה למנין שלושה, משא"כ בשבת שאין ביטול מלאכה אין המפטיר עולה למנין שבעה קרואים (מנהגי בית יעקב סימן קמב).

הטעם שבתפילת שחרית קוראים בתורה לאחר התפילה ובתפילת

מנחה קוראים קודם התפילה

לפי שמעיקר הדין צריך לקרות קודם התפילה כדי לעמוד בתפילה מתוך דברי תורה, אלא שבשחרית שיש הרבה שמאחרים ויפסידו קריאת התורה דחו אותה לסוף התפילה, אבל במנחה שמי שרוצה להתפלל מזדרז לבוא שאין בה אלא שמונה עשרה בלבד ולכן קוראים קודם התפילה (פידור צילותא דאברהם עמוד שסה).

הפטרה: מפטירים בישעיהו (נח ו) "דרשו ה'" (שו"ע תקסו א), והטעם: לפי שמדבר בענין התשובה (לבוש תקסו ב).

הטעם שמפטירים במנחה: דכתיב (ישעיהו נו א) "שמרו משפט ועשו צדקה", ואגרא דתעניתא לעת ערב, היינו הצדקה של התענית היא לעת ערב לכן מפטירים בערב לאחר שנתנו צדקה (תוס' מגילה כא, א).

מנהג הספרדים: שלא להפטיר במנחה בתעניות מלבד תשעה באב (ב"י תקסה, מנהגי האר"י כה"ח תקסו י) ורצוי שלא יעלה למפטיר בן עדות המזרח במנין שמפטירים בו (דיני ארבע תעניות קבועים להרהר"ג רבי שריה דבילצקי סדר מנחה ד).

הטעם שבברכות הפטרה מסיים ב"מגן דוד" ואין אומרים "על התורה": לפי שברכת התורה נתקנה רק לשבתות וימים טובים שמזכירים אותה בו ביום, ומודה בה לה' על המתנה הנכבדה שנתן לנו באותם הימים (כל בו סב).

שים שלום

במנחה בתענית ציבור אומרים "שים שלום" ולא "שלום רב", והטעם: כתב התשב"ץ נקוט כלל זה בידך כי בכל עת שקוראים בתורה אומרים בתפילת י"ח "שים שלום" לפי שיש בו תורת היים (אות רלט).

טעם אחר: לפי שנכללת בברכת "שים שלום" כל ברכת כהנים והוי כעין המשך לה ולכן אומרים "שים שלום" בתפילה שיש בה ברכת כהנים (משנ"ב קבו ס"ק יב).

נשיאת כפים – ברכת כהנים

כל תענית ציבור יש בה נשיאות כפים במנחה (שו"ע תקסו ח) מלבד יו"כ שממתינים עד נעילה שהיא במקום מנחה דשאר תעניות. **הטעם:** לפי שבמנחה בשאר ימות השנה אין נושאים כפיהם מפני שחוששים לשכרות, ובצום אין החשש הנ"ל (לבוש)

מנחה גדולה: יש אומרים שאין נושאים כפיהם כדי שלא יחליפו עם מנחה של שאר הימים, ובמנחה קטנה אין חשש שיחליפו מפני שדומה לנעילה (לבוש, הגרשו"א הליכות שלמה יג יא).

ויש שנהגו שנושאים כפים גם במנחה גדולה (חזו"א או"ח סימן כ).

להערות לתרומות והנצחות י. לבר ראב"ד 5 052-7668608
לקבלת העלון במייל: lev17382@gmail.com